

Makale Künyesi (Araştırma): Nalçacıgil Çopur, E. (2021). Tezat sanatı çerçevesinde Yunus Emre öğretileri. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 662-693.

<https://doi.org/10.32321/cutad.912880>

TEZAT SANATI ÇERÇEVESİNDE YUNUS EMRE ÖĞRETİLERİ

EMEL NALÇACIGİL ÇOPUR¹

ÖZET

Belâgat ilminde manaya dayalı edebî sanatlardan tezat sanatı oldukça önemlidir. Tezat duyguya bağlı bir sanat olması sebebiyle şiirde coşku uyandırır, anlamı güçlendirir. Temelde bir mısra veya beyitte karşıt ibarelerin zikredilmesiyle oluşan tezat; ibarelerin tüm özelliklerine vâkıf olunmasını sağlaması açısından şairin ifade ettiği konu hakkında bilgisini gösterir, okuyucuyu da bilgilendirir. Ayrıca tezat sanatında şiirde karşıt ibareler ortak bir noktada toplanırken ibarelerin kendilerini tamamlayan kelime/kelimeleri barındırması sebebiyle tenâsübü de sağlar. Bu bağlamda örnek bir sûfi, şiirleriyle yüzyıllardır ölümsüzleşen şair ve hâce *Yunus Emre Divanı*'nda tezat sanatının ziyadesiyle gerçekleştiği tespit edilmiştir. Çalışmada Anadolu'da en zor şartlarda insanları şiirleriyle İslâm doğrultusunda bir arada toplayan *Yunus'un Divanı*'nda bulunan dört yüz on yedi gazel taranmıştır. Makalede taranan gazellerden elde edilmiş beyitlerden hareketle; şairin tezat sanatı çerçevesinde vermek istediği mesajların incelenmesi, ifade edilişlerine göre tezatın bölümleri ve tenâsüb, telmih arasındaki ilginin tespit edilmesinin yanında bu sanata benzeyen diğer edebî sanatın da belirlenmesi hedeflenmiştir. Çalışmada mezkûr sanat açıklandıktan sonra Yunus'un tezat sanatı dairesinde verdiği mesajlar sekiz bölümde tasnif edilmiştir. Makale tasnif edilen bölümlerin yorumlanması, bunların kullanım sıklığını gösteren tablolar, sonuç bölümü ile tamamlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Tezat, Yunus Emre, divan.

¹ Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Dr. Öğr. Üyesi. emelcopur@akdeniz.edu.tr, emel_copur@yahoo.com.
<https://orcid.org/0000-0003-3395-1286>

YUNUS EMRE DOCTRINES IN THE FRAMEWORK OF THE ART OF CONTRAST

ABSTRACT

The art of contrast, one of the literary arts based on meaning, is very important in rhetoric. The contrast as it is an emotional art, it arouses enthusiasm in poetry and strengthens the meaning. Basically, the contrast formed by mentioning opposite expressions in a line, couplet; It shows the knowledge of the poet about the subject he expresses in order to ensure that all the features of the phrases are understood, informs the reader. Also, while the opposite phrases in poetry are gathered on a common axis in the contrast, it provides symmetry because the phrases contain the words that complement them. In this context, exemplary Sufi, poet who has been immortalized for centuries with his poems, it has been determined in the *Yunus' Divan* that the contrast was realized extensively. In the study, 417 ghazals in the *Divan of Yunus*, who gathered people together in the most difficult conditions in Anatolia in the direction of Islam with their poems, were scanned. In the article based on couplets obtained from gazelles scanned; within the framework of the poet's contrast the examination of the messages he wants to give, the parts of the contrast according to their expressions and the reconciliation, in addition to determine the relation between reference and symmetry; It is also aimed to determine other literary arts similar to it. In the study, after the aforementioned art was explained. The article has been completed with tables showing the frequency of use of the classified sections, results.

Keywords: Art of contrast, Yunus Emre, divan.

GİRİŞ

Belâgat ilmi bedî', beyân ve meânî bölümlerinden oluşur. Klasik Türk edebiyatında edebî sanatlar, geniş bir şekilde manaca belli ahenge sahip olan sözün kusursuz bir şekilde ele alınıp usul ve kaidelerinin incelendiği bedî' ilminde açıklanır. Okuyucunun anlayacağı biçimde kapalılığın giderildiği beyân ilmi ve gramer kaidelerinden oluşan meânî ilmi ancak bedî' ile güzelleşir, tamamlanır. Bedî' dairesinde açıklanan edebî sanatlar klasik Türk edebiyatı için rehberdir. Edebî sanatlar hakkında şimdiye kadar bazı sanatları inceleyen çalışmalar yapılmasına rağmen tezat sanatı ve onunla değerlendirilmesi gereken tenâsüb sanatının ele alındığı çalışmalardan söz etmek güçtür (Kartal, 2007, s. 416-417; Eliaçık, 2013, s. 199). Ayrıca diğer sanatlarda olduğu gibi her sanatın diğeriyle bağlantısı söz konusudur. Edebî sanatlarda da tezat sanatının tüm yönleriyle incelenmesinin yanında onun tenâsüb, telmih ve mukâbele

ile ilişkisi dolayısıyla mezkûr sanata farklı açılardan bakılması gerektiği bu makalede gösterilmeye çalışılacaktır.

Bedî' ilmine ait bir terim olan tezat sanatı için sadece karşıt ibarelerin bir mısra veya beyitte zikredilmesi şeklinde yapılan tanım, bu sanat için eksik kalır. Klasik Türk edebiyatında tezatın yüklendiği işlevin yeterince takdir edilmediğini gösterir. Oysa tezat; duyguya bağlı bir sanat olması sebebiyle öncelikle duygu ve düşüncelerin okuyucuda heyecan, hayranlık, estetik zevk uyandıracak şekilde ifade edildiği edebiyat biliminde oldukça önemlidir. Tezat sadece duyguları ifade etme işlevi neticesinde bile şiirde coşku uyandırır, anlamı güçlendirir. Bunun yanında karşıt ibarelerle yapılan tezat sanatı şairin ibarelere yeterince vakıf olduğunu gösterir. Dolayısıyla okuyucuyu da o konu hakkında bilgilendirir. Ayrıca karşıt ibarelerin ortak bir noktada toplanmasıyla oluşan tezat sanatı tenâsübü de sağlar. Nitekim Ziyâeddin İbnü'l-Esîr bu sanat için en uygun ismin mukâbele; birbiriyle karşılaştırma, ilgilileri sıralama olduğunu bildirmiştir. Bunun yanında Belâgat-ı Osmâniye'de Ahmed Cevdet Paşa tezati tîbâk/uygunluk başlığı altında değerlendirmiştir (s. 117). Tezat karşılaştırılan öğelerin niteliğine göre tasnif edilir. İcâb tîbâkı ve selb tîbâkı olmak üzere ikiye ayrılır. İcâb tîbâkı kendi içinde dört kısımdan oluşur. Öğelerin her iksinin de olumlu ve isim, fiil, harf, biri isim, diğeri harf oluşuna göre gruplara ayrılır. Selb tîbâkı ise karşılaştırılan öğelerin olumlu-olumsuz, emir-nehiy şeklinde oluşlarına göre yapılan tezattır (Durmuş, 2012, s. 58-59).

Söze güzellik ve güç katan tezat sanatı Türk edebiyatında da icâb ve selb olmak üzere ikiye ayrılır (Sarıkaya, 2012, s. 60). Edebî sanatlar hakkında farklı bir bakış sunan Tarlan ise tezat sanatını heyecanın doğurduğu ikinci derecede tedâiye istinad edilen sanatlardan kabul ederek tezat sanatını tenâsüble aynı gruba dâhil etmiştir (s. 207). Bu çalışmadan hareketle son dönemlerde tezat sanatı hakkında Kartal'ın çalışması oldukça önemlidir. Kartal'a göre eski kaynaklara dayalı olarak aynı eksen üzerinde olmasa dahi bir ibarede birbirine zıt isimlerin yanında fiillerin olumulu, olumsuz şekillerinin olması, karşıt ibarelerin birinin hakikî diğeri için mecazî anlamda kullanılması da şiirde tezat sanatının oluşması için temel kâidelerdir (s. 418-419).

Telmih ise bedî' ilminde şiirin anlamını güçlendiren, herhangi bir tarihî olayı, kıssayı ve kişiyi anahtar kelime/kelimelerle sezdirme. Bu sanat Şehâbeddin Mahmûd el-Halebî ve Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nuveyrî'ye göre tazmin türü sayılmasının yanında işaret edilen konu hakkında kelimelerin sıralanması olarak değerlendirilmiştir (Durmuş, 2011, s. 407). Diğer bir ismi tekâbü'l olan mukâbele de bedî'

ilminde bir mısra veya beyitte iki veya daha fazla unsurdan sonra herbirinin karşıtını veya ilgisini sırasıyla zikretmek demektir (Durmuş, 2006, s. 101).

Yukarıda anlatılmaya çalışılan tezat ve onunla içiçe olan diğere edebî sanatlardan tenâsüb, telmih ve mukâbele / tekâbül sanatları vasıtasıyla klasik Türk edebiyatında genel manada kâinat anlatılır. Bu edebiyatta muhteşem nizamda yaratılan kâinat zıtlıklarla kâim, temaşa edilmesi gereken adeta bir açık hava müzesidir. Nitekim Farabî'ye göre var olanların her biri madde ve suretten oluşan iki durumla kaimdir. Temel öğelerin sayısı dörttür. Onların suretleri birbirine zıttır. Önce öğeler birbiriyle karışır. Bu karışımından birçok zıt cisim meydana gelir. Bu zıt cisimlerin kendi aralarında da birbiriyle karışması sonucu ilk karışımından ikinci bir karışım oluşacak şekilde birbiriyle karışırlar. Böylece suretleri zıt birçok cisim meydana gelir (2016, s. 55). Klasik Türk edebiyatının beslendiğı en büyük kaynak *Kur'an'da* (bak. *Kur'an Hiç Tükemmeyen Hazine*, 2002) dünya-ahiret; melek-şeytan; fayda-bozgunculuk; iblis-sığınmak; ümit-korku; sıcak-soğuk; zengin-fakir; sıkıntı-huzur; adalet-zulüm; zarar-yarar ibareleri aynı sayıda geçmektedir. Bu husus bize klasik Türk şiirinde tezat sanatının önemi, çıkış noktası ve zıtlıkların dengelendiğini göstermesi açısından bilgi verici mahiyettedir.

Klasik Türk edebiyatında kâinatın yanında onu yaratan Allah ve Allah ile insan ilişkisi fazlasıyla anlatılan konulardır. Ancak aşkın ve dünyadan bütünüyle bağımsız olan Allah'ın ululuğunu ifade etmek insanı zorlamanın ötesinde onu aşar. Çünkü insan algılarının çok ötesinde olan Yüce Allah, yalnız insanın inancı neticesinde elde ettiğı dinî tecrübelerle ifade edilebilir. Bu noktada mutasavvıf şairlerin eserleri klasik Türk edebiyatı için ayrı bir önem arz etmektedir. Bu şairler Cemâl ve Celâl sıfatlarının sahibi Allah'a yakınlaşmak için aşkla mahabbet hâline girmeye çalışırlar. Bu durumda mutasavvıflar bir bilinç durumundan başka bir bilinç durumuna geçerek birbiriyle çelişen ifadeler kullanırlar. Daha açık bir ifadeyle şairler zıtlıklarla şiirde belli bir denge/harmoni elde ederek sanat becerilerini gösterirler (Taşkent, 2018, s. 270). Bu durumda Allah'a ulaşmak isteyen süflerinin ayrılık, buluşma, umut, korku, yok olma, bâki kalma, dert ve neşe gibi ruhi duyguları ifade edilir. Mutasavvıflar yoğun bir şekilde yaşadıkları bu duyguları ifade ederken tezatın yanında özellikle tenâsüb ve telmih sanatlarından istifade ederler. Dirîöz'e göre de insanın sıkıntılarını kolayca ifade edebileceğı unsurlardan biri tasavvufur. Şiire hayal unsurları eklenince tezat sanatı ortaya çıkar (s. 157). Bunların yanında teşbih sanatını da uygularlar. Nitekim teşbihte benzetilen ögenin özelliklerinin zikredilmesi neticesinde tezat sanatı da oluşur. Ayrıca şairin hâlet-i rûhiye ile karşılaştırdığı tarihi kişilere noktasal bakış

sunan telmih sanatında da benzeyiş söz konusudur. Böylece klasik Türk edebiyatında öğretici yönüyle oldukça önem arzeden şiirde (Direkci, 2019, s. 11) gerçekleştirilen tezat sanatı ile okuyucunun kavrayışı artar.

Tezat sanatı ile tenâsüb, telmih ve teşbih sanatları arasında yukarıda açıklandığı üzere bir ilişki söz konusudur. Bu noktada eski kaynaklara dayanarak tezat sanatı hakkında bilgi verilmesi gerekirse;

Tezat öncelikle tenâsüb sanatıyla yakından ilişkilidir. Karşıt ibarelerin kendilerini destekleyen kelimelerin zikredilmesiyle tenâsüb sanatı da gerçekleştirilmiş olur.

Anahtar kelime / kelimelerle genelin bildiği bir kişi veya olaya gönderme yapılan telmih neticesinde sezdirilmeye çelişilen kişi veya tarihî olayı açıklamak için karşıt ibare/ibarelerin zikredilmesiyle de tezat sanatı gerçekleşir.

Genelin bildiği varlık veya nesnenin vasfının/vasıflarının, bilinmesi istenen varlık veya nesneye benzetilmesiyle gerçekleştirilen teşbih sanatını oluşturan ögeler arasında zıt kavramların kullanılması durumunda da tezat sanatı gerçekleştirilir.

Böylece karşıt ibarelerin birbiri ile ilişkili olan kelimelerin zikredilmesi neticesinde oluşan tenâsübe bağlı tezat basit, anahtar kelimelerle gerçekleştirilen telmihe dayalı ve teşbihle oluşturulan tezat sanatının ise okuyucuyu düşündürmesi sebebiyle daha edebî olduğunu belirtmek, kanaatimizce yanlış olmayacaktır.

Yukarıda klasik Türk edebiyatının başlıca konuları olarak zikredilen bu dinî tecrübeler örnek bir sûfi, şiirleriyle ölümsüzleşen, eserleri yüksek düzeyde müzikaliteye sahip olan Yunus Emre'nin *Divanı*'nda fazlasıyla geçen hususiyetlerdir. Bu sebeple makalede Yunus'un *Divanı*'nda zikredilen tezat sanatı incelendi. Şiirleriyle Anadolu'da insanları en zor dönemde İslâm doğrultusunda toplayan hâce Yunus Emre'nin mezkûr sanat ile öğretileri sekiz başlıkta toplandı, bunlar alana kaynaklık eden eserler vasıtasıyla yorumlandı.

Makalede incelenen *Yunus Emre Divanı*' 2014 yılında Mustafa Tatcı tarafından günümüz Türkçesine kazandırılan eserdir. Yazıda örnek alınan beyitler ilgili yayından alınmış olup faydalanılan ayet mealleri Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları'na aittir.

ALLAH'IN KUDRETİ

Klasik Türk edebiyatı öncelikle tevhid ilkesini anlatan metinlerden oluşur (Çavuşoğlu, 1986, s. 7). Tevhid ilkesi antik çağda

da filozoflarca kâinatın muhteşem yaratılmış olmasından dolayı onun tek ve muhteşem bir yaratıcı tarafından yaratıldığı üzerine kurulmuştur. Özellikle Aristoteles muhteşemliği metafizik bir ilke olarak ele almayı onu matematiksel düzen, orantı ve sınırlılık ile tanımlar (Taşkent, 2018, s. 65). İslâmî düşüncede tevhide ifade etmede en önemli rehber ise *Kur'ân-ı Kerim*'dir. *Kur'an*'da az kelime ile hakikatin çeşitli düzeylerini aydınlatan ayetler filozof ve şairlere oldukça ilham vermiştir. İslâm felsefesinde varlığı zatının gereği olan Allah insan algılarının ötesinde aşkın bir varlıktır. İlk ve sondur (Hadîd, 57/3). Doğu ve batının da sahibi, (Bakara, 2/115, 142), tek ve her türlü sıfattan münezzehtir (Bakara, 2/163), şekil ve terkipten uzak (İhlâs, 112/3), hiçbir varlığa ihtiyacı olmayan, yaratan (Bakara, 2/21, 29, 117; Nisâ, 4/1; En'âm, 6/73, 97, 141; Hûd, 11/7; Yûsuf, 12/101; Ra'd, 13/3; İbrâhîm, 14/10, 32; Kehf, 18/37; Rûm, 30/54; Yâ-sîn, 36/36; Fussilet, 41/37; Şûrâ, 42/11; Kaf, 50/16; Haşr, 59/24; A'lak, 96/1) ve yarattıklarının hepsi zatına muhtaç olandır (İhlâs, 112/2). Rahmeti ile tüm yarattıklarına merhamet eden Allah, Rahmân'dır. Yarattıklarını yaşatıp onlar arasında ayırım gözetmeksizin hepsini rızıklandıran, çalışma ve gayretlerinin karşılığını ihsân edendir (Topaloğlu, 2007, s. 416). Yunus Emre *Kur'an* doğrultusunda var redifli gazelinde karşılaştırma edatı ne ile Yüce Allah'ın oran, kıyas, resim, iz, orta, kenar ve sonunun olmadığını bildirir. Ardından Allah'ın tüm yarattıklarına rahmetini vurgular:

Ne oran u kıyâs ne nakş u nişân

Ne miyân u kenâr nihâyetiün var

Bu cümle ins ü cinne rahmetünden

'Înâyet vechile hoş himmetün var (48/4, 6)

Yunus aşağıdaki beytinde âşıklar kitabı olarak vasıflandırdığı *Kur'an*'ı iyi âlimlerin dahi okumadığına dikkat çekmektedir. Allah'ın ezeli ve ebedî bâkî olduğunu bildirdiğini Hadîd suresi 3. ayete mânen iktibasta bulunarak ifade eder, icâb tıbâkını gerçekleştirir:

Degme 'âlimler okamaz bu 'âşıklar kitabını

Zîrâ ki ol yazmış anı ezel ebed oldur bâkî (410/2)

Kur'an Allah'ı insan algılarının ötesinde aşkın ve münezzehtir bir varlık olarak bildirir. Kutsî hadiste ise Allah'ın mümin kulunun kalbinde olduğu beyan edilerek (Aclûnî, s. 2/195) bulunduğu makâm ifade edilir. Yunus Emre de bu beytinde Tanrı'nın ne yoksul ne zengin

olduğunu ne köşk ne saraylarda yaşadığını ifade eder. Kutsî hadise tedâî ile yoksul kimselerin gönlünü yurt edindiğini anlatır:

Ne yohsul u ne baydasın ne köşk ü sarâylardasın

Girdün miskînler gönline idindün turak Çalab'um (186/4)

İslâm felsefesinde kâinat, bir eser olarak telakki edilir. Eserin parçalarında var olan tertib ve nizamın her bir parçasının diğeri için yapıldığına, boşuna yaratılmadığına dikkat çekilir (Taşkent, 2018, s. 95). Böylece insan için belli bir menfaata uygun olarak düzen içinde yaratılan evrenin bir yaratıcının kudreti ile yaratıldığı anlatılır (Bakara, 2/29, 117; En'âm, 6/73, 79, 97, 141; Hûd, 11/7; Ra'd, 13/3; İbrâhîm, 14/10, 32; Yâ-sîn, 36/36; Fussilet, 41/37; Şûrâ, 42/11; Haşr, 59/24; Alak, 96/1). *Kur'an* bu hususu algılayan akıl sahibi insanları sadece Allah'a itaat etmeye davet eder. Bunun yanında kâinatın her bir parçasında cüzden külle kadar tüm yaratılanların sağa sola dönerek Hakk'a itaat ettiklerini, secde ettiklerini bildirir (Nahl, 16/48-49; Hac, 22/18). Yunus Emre de İslâmî felsefe doğrultusunda insana sağa sola bakmasını söyler. Herhangi bir yola dağılmadan kudret bağından nice yüksek seslerin geldiğini, yaratılanların Allah'a itaat ettiklerini bildirir:

Bir bakgıl saga sola tağılma degme yola

Kudret bâğından sana gör niçe âvâz gelür (23/6)

Klasik Türk edebiyatı *Kur'an* ve Hz. Peygamber'in hadislerinin yanında mitolojilerden de beslenen oldukça zengin muhtevaya sahiptir. Mitolojik unsurlar içinde bu edebiyatta sıklıkla zikredilen husus Kâf'tır. *Kur'an*'da ellinci sureye isim olan kâf; hurûf-ı mukattaadandır. Müfessirlerden bazıları bu ibare ile surenin başı ve sonu arasındaki ilişkiden dolayı *Kur'an*'ın kastedildiğini bildirirler. Bazıları ise yeri kuşatan, semanın uçlarının kendisine dayandığı efsanevî bir dağın adı olduğunu belirtirler (Râzî, 2008, s. 250). Yunus Emre yukarıdaki mezkûr gazelinin aşağıdaki beytinde dünya, ahiret kelimelerinin karşıtlığı ile Yüce Allah'ın kudretini dünya, ahiret ve Kâf'in ötesinde denizin çokluğuna kinâye deryadaki katreler kadar meleklerle anlatır:

Ne dünyâ âhiret ne Kâf u ne Kâf

Bular katre deryâ melekâtun var (48/7)

İdeal bir yaşam için uyarıcı ve yol gösterici olan *Kur'an-ı Kerîm*'de Allah insanlara zatını mutlak güç sahibi, yaratan, yoktan var eden (Haşr, 59/24), göklerin ve yerin nuru (Nûr, 24/35) olarak

bidirmektedir. Yüce Allah kâinatın mutlak hâkimi olması sebebiyle de Vâcibu'l-Vücûd; varlığı zorunlu olan, var olması için hiçbir güce ihtiyaç duymayıdır. En güzel isimlere sahiptir (A'râf, 7/180; İsrâ, 17/110; Tâ-hâ, 20/8; Haşr, 59/24). Bu sebeple *Evvel* ve *Âhir* ism-i şerifleri Allah'ın kemal sıfatlarındandır (Hadîd, 57/3). Nitekim var olma serüveninde ne kadar geriye gidilirse gidilsin Yüce Allah'ın var olmadığı bir zaman düşünülemez gibi O'nun olmayacağı bir zaman da mümkün olmayacaktır. Çünkü *Evvel* ism-i şerifine mazhar olması sebebiyle yaratıklarında ve her an oluşum üzerine olan evrende düzensizlik bulunmamaktadır. Evren O'nun nurunun tecellisidir. Bu husus akıllı sahiplerini Allah'ın Ehad / Bir olduğuna götürür (İhlâs, 112/1). Allah Teâlâ'nın bu sıfatları ve ism-i şerifleri iktibas veya telmih sanatlarıyla klasik Türk edebiyatı şairleri tarafından fazlasıyla zikredilen husustur. Yunus Emre aşağıdaki ilk beyitte muradının nur olduğunu bildirir. Zıt kavramların kullanımı ile *Evvel* o olduğu gibi *Âhir* de Allah'ın olacağını ifade eder. Evliyâların geçtiği dünyada ebediyen yalnız Allah'ın olacağını İhlâs suresine kısmi ve lafzî iktibasla birliğini delil göstererek anlatır:

Maksûdumuz didâridi şeyhümüz girçek er idi

Evvel dahı ol varıdı âhir dahı var olısar

Oldur âhir oldur ebed hem dillerde Küfven ahad

Evliyâ geçdi dünyâdan bir sâ'at kime kalısar (63/4-5)

Klasik Türk edebiyatı şairlerinin hayal dünyasında kâinat ibretle bakılması gereken bir açık hava müzesidir. Her oluşum kendi dengesinde ve zamanında insanı hayret ettiren güçte olmaktadır. Gecenin ardından gündüzün gelişi (Bakara, 2/164; Âl-i İmrân, 3/190; Furkân, 25/62; Câsiye, 45/5; En'âm, 6/96; İsrâ, 17/12; Furkân, 25/62; Sâffât, 37/5; Zümer, 39/5; Rahmân, 55/17; Müzzemmil, 73/20); yeryüzüne inen yağmurdan (Bakara, 2/164) sonra mevsimlerin döngüsüne (En'âm, 6/96; Yunus, 10/5; Yâ-sîn, 36/39; Zümer, 39/5; Rahmân, 55/5) kadar tüm olanlar Allah'ın takdiri ve hikmetiyle olmaktadır. Yunus ayetler neticesinde Allah'ın emriyle gecenin gündüze dönüşünü, karanlıkların aydınlandığını anlatır, ayetlere tedâife bulunur:

Didn gider gündüz gelür gör niçesi uz gelür

Emr-i Hakk'un ser-be-ser cihâna düp-düz gelür

Karanuluk sürlür 'âlem münevver olur

Karanuluk yirine nûrla gündüz gelür (23/1-2)

Fârâbî, İbn Sînâ, İbn Rüşd gibi İslâm filozofları varlıkları Vâcibu'l-vücûd varoluşsal hâlinin zorunluluğu ile mümkünü'l- vücûd; zatı, özü itibarıyla zorunlu olmayan, varlığı yok kabul edildiğinde herhangi bir mantiki imkânsızlık olmayan varlıklar olmak üzere iki bölümde ele alırlar (Taşkent, 2018, s. 67). Bu durumda insan mümkünü'l-vücûd bir varlıktır. Dolayısıyla insan algısı, bilgisi, görme, işitme, elde etme gibi yetileri sınırlı varlıktır. Ancak kendisine bahşedilen akıl ve yetilerle yaşamını idame ettirebilir. Çünkü insan aciz varlıktır. Nitekim *Kur'an*'da insanın yaşayacağı şerri/olumsuzluğu sadece Allah'ın gidereceği, hayrı da sadece Allah'ın nasip edeceği (En'âm, 6/17) beyan edilir. Bu ayet doğrultusunda inanan için yaşadığı/yaşayacağı her olay Cenab-ı Hakk'ın hikmeti ile gerçekleşir. Yunus da aşağıdaki beytinde hayır ve şerrin Allah'tan geldiğini bildirir, istifham sanatı ile insandan ne geldiğini sorar:

Yünus bu sözleri kogıl kendözünden elün yugıl

Senden ne gele bir digil çün Hak'dan ola hayr u şer (28/9)

Aşağıdaki beyitte Yunus sözün kara kalemden, ak sayfadan, yazıp okumaktan değil Allah'ın Yaratıcı/Hallâk isminden geldiğini anlatır. Böylece insanın acizliğinden dem vururken yine Yüce Allah'ın kudretini bildirir:

Söz karadan akdan degül yazup okumaktan degül

Bu yürüyen halkdan degül Hâlık âvâzından gelür (42/3)

Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah, zatını kullarına göklerin ve yerin tek sahibi, onlara düzen veren, tüm canlıları yaratan, yarattıkları arasında hikmetiyle hüküm veren, kimini zengin, kimini yoksul eden, dilediğini yücelten, dilediğini de zelil eden olarak bildirmektedir (Âl-i İmrân, 3/26, 47; Mâ'ide, 5/18; En'âm, 6/133; A'râf, 7/155; İbrâhîm, 14/27; Hac, 22/14, 18; Nûr, 24/38; Kasas, 28/68; Rûm, 30/54; Haşr, 59/23). Nitekim Allah'ın dışında yaratılan tüm varlıklar mümkünü'l-vücûd/var olması da olmaması da mümkün olan varlıklardır. Var olmalarında bile zatı ile kaim bir Yaratıcıya ihtiyacı olan insanın her an ve her işte Cenab-ı Hakk'ın ezelde kendisine takdir ettiklerine rıza göstermesi gerekir. Çünkü âlemde gerçekleşen tüm hâdiseler, evveliyetinin öncesi olmayan Yüce Allah'ın Âlim ism-i şerifi

doğrultusunda İllâhî bilginin gereği olarak gerçekleşmektedir. Böylece Cenab-ı Hak, Yaratan olarak kullarını en iyi bilen olmasının yanında kulları için tüm iyiliğin de gerçekleşmesini mümkün kılan tek İllâh'tır. *Kur'an* kendisine akıl, irade verilen, en güzel surette yaratılan, kâinatın en şerefli varlığı (İsrâ, 17/70) olan insanın (Tîn, 95/4) bu görüşü tüm benliğiyle benimsemesini ister. Bu inancıya sahip olmayan kişileri ise hayvana benzetir. Hatta onların hayvandan da daha fazla aşağılık olduğunu beyan eder (A'râf, 7/179; Furkân, 25/44). Yunus Emre, ayetlerden esinlenerek Allah'ın hikmetiyle kimine dert verip inletmediğini, kiminin dünyada derdinin bol, kiminin zengin, kiminin yoksul olduğunu, kimine giyilecek bir kalın kumaş vermeyip kiminin atına atlas lütfettiğini, kimini inanmadığı için dünyada hayvan yaratıp kimini itaatkâr, kimini arşa çıkartıp kimini de kara kül eylediğini tezat sanatıyla anlatır, ayetlere tedâide bulunur:

Kimine dert virür asla inletmez

Kiminün dünyâda derdin bol eyler

Kimi baydur kimi yoksul dime kim

Eger baydur eger yoksul ol eyler

Kimine bir 'abâ virmez kim giye

Kiminün atna atlas çül eyler

Kimini dünyâda hayvân yaratur

Kimini kendine muhlis kul eyler (95/8-11)

Kimin kâfir idüp kimin müselmân

Anı kimse itmez illâ ol eyler (95/7)

Kimin elin alur 'Arş'a çıkarur

Kimin yire çalar kara kül eyler (95/12)

Klasik Türk edebiyatında kâinat bir şehre, kâinatı yaratan Yüce Allah o şehrin sultanına benzetilir. Bu edebiyatta insanın amellerine göre değerlendirilmek üzere mutlak hükümler olan Allah'ın imtihan için (Mülk, 67/1-2) zatına kulluk etmek amacıyla (Zâriyât, 51/56) yaratıldığı sıklıkla hatırlatılır. Dolayısıyla yaratılış amacını, asıl varılacak güzel yerin ancak Allah katında olduğunu bilmeyen, ruhuna bu duyguları tam sindiremeyen insana dünya hayatının geçici metaları süslü gelir (Âl-i İmrân, 3/14). Böylece ruh yanılır, insan duysal dünyadaki güzelliklere yönelir. Bu dünyaya yönelen ruh kendisini tanımayacak denli özüne yabancılaşır. *Kur'an* bu noktada insanı dünyalık nimetlere fazla önem vermemesi için uyarır. Ebedî ahiret yurdunun güzelliklerini beyan eder (Bakara, 2/25; 266; Âl-i İmrân, 3/15, 136, 195, 198; Nisâ, 4/13, 57, 122; Mâ'ide, 5/12, 85, 119; Tevbe, 9/72, 89, 100; Ra'd, 13/35; İbrâhîm, 14/23; Nahl, 16/31; Tâ-hâ, 20/75, 76; Hac, 22/14, 23; Furkân, 25/10; Ankebût, 29/58; Zümer, 39/20; Muhammed, 47/12; Fetih, 48/5, 17; Hadîd, 57/12; Mücadele, 58/22; Saff, 61/12; Tegâbün, 64/9; Talâk, 65/11; Tahrim, 66/8; Burûc, 85/11; Beyyine, 98/8). Ahiret hayatının bâkî olduğunu bilen insan ise sadece Allah'ın rızasına talip olur. Hakk'ın rızasına talip olanların ebedî hayatta mutlu olacaklarını bilir. Yunus Emre bu şehri önce şeker tadında şirine sonra yılan zehri gibi acıya benzetir. Bu şehirden üç yol çıkacağını birinin cennet birinin ateş, cehennem olduğunu söyler. Birisinin arzusunu Allah'ın rızasına, cemâline benzetir. Bu şehrin sultanının herkese güzellikler bahşettiğini, Yüce Sultan ile âşına olanların yokken var olacaklarını, ahiret yurdunda ebedî kalacaklarını teşbih ve tezat sanatlarının tenâsübüyle anlatır:

Bu şârun evvel dadı şehd ü şekerden şîrîn

Âhir acısını gör şu zehr-i mâra benzer

Bu şârdan üç yol çıkar biri cennet biri nâr

Birisinin arzusu maksûd dîdâra benzer

Bu şârun sultânı var cümleye ihsânı var

Sultânula bilişen yog iken vara benzer (69/3, 7-8)

Kur'an-ı Kerim öncelikle insanları Allah'a imana davet eder. İnsanların rûz-ı mahşerde mazeret üretmemeleri için henüz kâinat yaratılmadan tüm insanların ruhlarının toplandığını, onlara Allah'ın "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" diye sorduğunu bildirir. Bazı

kişilerin bu İlahî nidâya *belâ/evet* diye olumlu cevap verdiği beyan edilir (A`râf, 7/172). Klasik Türk edebiyatında *kâlu belâ/evet demişlerdi* ibaresi bu ayetten alınıp kısmî iktibas yapılan terkiplerdir. Yunus da ayetten esinlenerek inkâr eden ve itaatkârın bilindiğini ayette geçen *kâlu belî* ibarelerine iktibasla anlatır:

Kâlu belî dinildi münkir-muhib bilindi

O demden duta geldi câhiller inkârını (397/8)

Ayrıca *Kur'an* göklerin, yerin ve denizlerin yaratılışında düşünen topluluk için Allah'ın kudretine ait deliller olduğunu bildirir, akıl sahiplerinin dikkatlerini bu noktaya çeker (İbrâhîm, 14/32). Yunus Emre yukarıdaki ayetlere öykünerek yer ve göğün sakin, denizlerde dalgaların olması Allah'ın varlığına delil olarak gösterir. Cennet ve cennette güzel kızların olduğu gerçeğinin de Allah'ın rızasına ulaşmada vesile olduğunu dile getirir. Diğer beyitte ise daha yer, gök yaratılmadan söz hükümsüzken dahi âşıkların Sübhân'a taptıklarını yer, gök kelimelerinin tezatiyle anlatır:

Yir gök kâym turduğı denizler mevc urduğı

Cennet ü Hür olduğı cümle sensin bahâne

Dahi yir-gök yogıdı cümle söz mensûhıdı

'Âşıklar taparlardı ol bî-nişân Sübhân'a (320/7-8)

AŞK

Yaratılma süreci insanların her zaman merak ettiği konuların başında gelmektedir. İnsanın yaratılışını anlatan antropogonik mitlerin hemen hepsi topraktan yaratılma hususunu zikrederler. Varlık âleminin oluşumu antropogonik mitler ile *Kitab-ı Mukaddes'te* anlatılanlar arasında bazı yönden paralellik gösterirken bazı yönden ayrılır. Mitlerle dinler arasında temel benzerlik balçığa üflenerek ruh verilmesidir. Ancak özellikle Türk ve Altay yaratılış mitolojisinde anlatılanlar semâvî din kitaplarında bildirilenlerle uyum göstermez. Nitekim Türk mitinde yaratılma hâdisesinin Ülgen'in denizde bir buz parçası gibi insan iskeletine benzeyen balçığa bakıp bunun insan olmasını istemesi ile başladığı şeklinde anlatılır (Erdal, 2018, s. 10, 13).

Antik çağda Aristoteles felsefesine göre kâinat ezeli ve tüm güzellikleri barındıran bir varlık tarafından yaratılmıştır. Yaratılanlar bire ait olmaları sebebiyle güzeldir. Bu görüş İslâm filozoflarına da

ilham vermiş, onlar bu hususu *Kur'ân-ı Kerim*'le bütünleştirilerek zenginleştirmişlerdir. Nitekim tasavvufi görüşle beslenen klasik Türk edebiyatında tüm varlık âlemi aşk neticesinde yaratılmıştır. *Kur'ân-ı Kerim*'de yeryüzünün altı evrede yaratıldığı (Hüd, 11/7) bilgilerinin yanında niçin yaratıldığına dair kutsî hadiste “Ben gizli bir hazine idim. Bilinmek istedim ve halkı (varlık âlemlerini ve insanı) yarattım.” buyrulmaktadır (Aclûnî, s. 2/132). Yunus Emre, yerin ve göğün aşkla yapıldığını tezatla bildirir. Türk mitinden de esinlenerek toprağa nazar kılınması olayını anlatır:

Yir ü gök yaradıldı 'ışkıla bünyâd oldı

Topraga nazar kıldı aksurdı durup geldüm (191/4)

Cenab-ı Hakk'ın bilinmek için insanları yaratma sebebinin asıl nedeni bir diğer kutsî hadis çerçevesinde “Sen olmasan, sen olmasan; felekleri yaratmazdım.” (Aclûnî, s. 2/191) mealindeki Hz. Peygamber'e tanzim ifadesinin gerçekleştiği hadistir. Bu hadisle yaratılan her varlığın Hz. Peygamber'e duyulan aşk duygusundan dolayı yaratıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Cenab-ı Hak gizli bir hazine iken güzelliğini bildirmek amacıyla ilk nur, ruh olarak kutlu Nebî'nin ruhunu yaratmıştır. Onun ruhundan diğer insanları yaratmıştır (Yeniterzi, 1993, s. 151). Daha sonra yaratılan ruhlar elest bezminde toplanmış, Yüce Allah tarafından İslâm'a davet edilen ruhlardan İlahî çağrıyla olumlu cevap verenler ahitlerini bildirmişlerdir (A'raf, 7/172).

Emre yukarıda açıklanan hadisler ve ayetten ilhamla yerin göğün saflığının ve tüm ahitlerin vefasının Hz. Peygamber olduğunu dile getirir, tıbâk-ı icâbı gerçekleştirir:

Yirün göğün safâsı Mustafâ'dur

Kamu 'ahdün vefâsı Mustafâ'dur (100/1)

Kur'an mahşerde insanların hesaba çekileceklerini bildirmek için kıyamet gününü çok ilginç benzetmelerle tasvir eder. O gün Cenab-ı Hakk'ın azabının şiddetli olacağını, izni olmadan kimsenin kimseye yardım edemeyeceğini, şefaathçi olamayacağını, Hz. Peygamber'e inananlara azabın şiddetli olacağını beyan eder (Bakara, 2/123; 255; En'am, 6/70). Bu ayetlerden sonra mahşer günü Allah'ın izniyle Hz. Peygamber üzerine yemin edilerek kutlu Nebî'ye inananlara sadece Yüce Peygamber'in şefaathçi olacağını bildirir (İsrâ, 17/9; Enbiyâ, 21/107; Kevser, 108/1). Yunus Emre tıbâk-ı icâbı gerçekleştirerek ayetler ışığında rûz-ı mahşerde suçlu, suçsuz, günahkâr tüm insanların Hz. Peygamber'den yardım umduklarını, cehennemde inkârcı kişilerin inkâr ettikleri için yanacaklarını anlatır:

Suçlu suçsuz günahkâr şefâ'at andan umar

Ol Cehennem'de yananlar münkirün inkârıdır (81/6)

İslâm felsefesinde varlık âleminde ilk yaratılan ruh Nûr-ı Muhammediye'dir. Hz. Peygamber tazîm ifadesi ile Habîbullâh/Allah'ın sevgilisi sıfatının mazharıdır (Bolay, 1988, s. 358). Dolayısıyla beşeriyetin birbirini aşkla sevmesi; Vâcibu'l-vücûd olan Allah'ın eserine, yarattığına saygı duymasının yanında Yaratıcıdan genlerine işleyen tabî bir duygudur (Rûm, 30/21). Böylece iki nevi aşk vardır. Biri mutlak güzelliğe talip olanların ulaşmak istediği İllâhî aşk. Diğeri ise beşerî aşk. Elbette ulaşılmak istenen aşkın yüceliği derecesinde İllâhî aşka talip olan insan sıkıntıya düşer, kimi zaman ağlar. Aşka ulaştığını düşündüğü zaman ise güler. Aşk ve mutlak güzelliğe ulaşmak Aristoteles tarafından da incelenmiş ve bu nevi aşka Platonik aşk denilmiştir (Taşkent, 2018, s. 26). Yunus Emre de aşkın türlü rengini haber verir. Kiminin ağlayan, kiminin gülen aşk olduğunu anlatır:

Bu 'ışkun dürlü dürlü rengi çokdur

Kimi giryân kimi handân-ı 'ışkdur (90/9)

İslâm inancında Allah inanan kulunun en güzel dostudur (Bakara, 2/107; Nisâ, 4/123; Tevbe, 9/74, 116; Fetih, 48/22). *Kur'an* bu ilişkiye yaratıcısına samimiyetle bağlanan, âşık olanların Cenab-ı Hak'ın onlardan canlarını, mallarını vaat ettiği cennet karşılığında satın aldığını, müminlerden bu alışverişi başarıyla tamamlayacak olanların sevineceklerini beyan eder (Tevbe, 9/111). Yunus da ayetlerden ilhamla aşka örnek verilemeyeceğini, aşkın hesap işi olmadığını, yürekte gelen samimi iş olduğunu anlatır. Dostluk ticaretinde fayda ve zararın söz konusu olmayacağını anlatır:

'İşka mesel bağlanmaz 'ışk işi hisâb olmaz

Dostluk ticâretinde anılmaz assı-ziyân (264/6)

Yüce Allah mutlak güç sahibidir. Allah'ın kudretinin sonsuzluğu evrenin her zerresini kuşatmıştır. Nitekim karada, denizde ve yerin karanlıklarında hatta dalından düşen yaprağı dahi bilen (En'âm, 6/59) Allah her işte mutlak güç, hüküm ve hikmet sahibidir (Bakara, 2/32, 209; Âl-i İmrân, 3/6, 18; Nisâ, 4/24; En'âm, 6/73; Tevbe, 9/40; Yûsuf, 12/6, 83, 100; Fâtır, 35/2; Haşr, 59/24; İnsân, 76/30). Bu bilgiler ışığında Yüce Allah'ın gücünü tüm evrende müşahede eden insan, her güzelliğin aşk ile başlayan yaratılma serüveninde aşktan kaynaklandığını ve her işte Yaratanın kudret eli olduğunu bilir. Yunus

Emre aşağıdaki beyitte temeli aşk üzerine kurulan yer ve göğün aşk tadıyla canlı olduğunu âşığa her yerde bu izlerin görüldüğünü anlatır:

Bu yir ü gök ü 'Arş u Ferş 'ışk dadıyla kâyımdur

Bünyâdı 'ışkdur 'âşıka her bir arada eli var (32/3)

Kâinattaki çeşitlilik ve uyum insanda estetik duyarlılık oluşturur. Estetik duyarlılık ise insanı mutlak varlığa götürür. Yaratılanları birin yaratıldığını bilen insan onların yaratıcısına âşık olur. Aşk sevene teslimiyet, güven ve huzur verir, dünyevî sıkıntılarına derman olur. Bu düşünceye sahip insan aşkı hayatının merkezine almıştır. Onun sözleri, istekleri her zaman aşk üzerinedir. Yunus Emre aşağıdaki beytinde âşıklara derman olanın aşk olduğunu bildirir. Muratları aşk üzerine kurulan insanların sohbetlerinin aşka ulaşamayan kişilere sıkıntı verdiğini anlatır:

'İşkdur 'âşıklar dermânı 'ışkdan hâsıldur murâdı

'Âşık kişünin sohbeti 'ışksuz kişiyeye belâdur (59/2)

Tasavvufî manada bahr; sonsuzluğu ifade etmesi sebebiyle varlığın tekilliği, yaratılanların mutlak vücüd sahibi Allah'tan nişan olduğunu anlatan ibaredir. Tasavvuf görüşünde kendini Yaratıcıya adayan âşık âlemde var olan her varlığın Allah'ın eseri olduğu bilinciyle heyecana kapılır. Gerek varlıkların birbirinden farklı yaratılışı gerek onların Allah'ı tanzim ettiklerinin (Nahl, 16/49; Hac, 22/18) bilgisi âşığı kendinden geçirir. Manevî yükselmeye erişen âşık bu noktada Allah ile hemhal olur. Dervişin geçirdiği bu aşamalar tasavvuf görüşünde deniz teşbihiyle ilişkilendirilir. Denizi görme; âşığın heyecana kapılması, gemiye binme; varlıkların temaşası, denizde açılma ise Cenab-ı Hak ile hemhal olma hadiseleriyle anlatılır (Uludağ, 2005, s. 64). Yer ve göğün aşkla dolu olduğunu aşksız hiçbir nesnenin olmadığını tıbâk-ı selb ile ifade eden Yunus Emre aşk denizi olduğundan beri denizlere daldığını anlatır:

Yir gök tolu bu 'ışk durur 'ışksuz hiç nesne yok durur

'İşk bahrisi olubanı denizlere talan benem (177/2)

Yirde vü gökde 'ışkıla 'ışkdan gelür her söz dile

Bî-çâre Yûnus ne bile ne kara okıdı ne ak (130/9)

Yunus bu beytinde baştanbaşa Allah'ın kudreti ile dolu olan yer ve göğün üzerinde hoş memleketlerin olduğunu anlatır:

Ser-â-ser toptolu yir ü gök üzre

Yürür bu kudretün hoş milketün var (48/10)

ÂŞIK

Var oluş amacı üzerine Aristoteles ve Platon'dan sonra kavramsal tartışmaları ele alan Ploutinus sisteminde varlık hiyerarşisinin en üstünde her şeyin en mükemmeli, en güzeli Bir varken en aşağı derecesinde ise madde bulunmaktadır. Kâinata gördüğü güzellikler insana acizliğini bildirir. Evrendeki güzelliklere hayran olan insan mutlak güzele ulaşmak ister. Bu istek neticesinde insan aşk yolculuğuna başlar. Dünyevî varoluşun sınırlarının ötesine geçen insan kendini aydınlatan Bir'e kadar yükselir. Antik dönemde yaratılış amacı üzerine oluşturulan bu düşünce İslâm düşünce sistemine de etki etmiştir. Âlemden gördüğü güzelliklere hayran kalan insan, ruhun maddî dünya ile ilişkisi aracılığıyla duyu, hafıza ve akıl yürütme melekeleri kazanır. Bu kazanımlar neticesinde ruh bedenden kurtulur, nefis heves ve isteklerini dizginleyebilir. Böylece insan dillerin ifade edemeyeceği güzelliğe, nûra ulaşır (Taşkent, 2018, s. 40-41). Göklerin ve yerin nûruna, yaratıcısına (Nûr, 24/35) ulaşmayı arzu eden insan özüne dönmüş Allah'a âşık olmuştur. Bu durumda insan sürekli aşk derdiyle yanar, O'na kavuşmak ister. Yunus Emre de dertli olacak kişinin derman isteyeceğini, kendi derdinin dermanını sormayanın âşık olamayacağını istifhamla ifadelendirir:

Kişi dertlü olcak dermân istegen olur

Kendü derdi dermânın sormayan 'âşık mıdur (36/6)

Yukarıda açıklanan Bir'e ulaşma felsefesi tasavvufî görüşte seyr ü sülûk ismi verilen ruhî yolculuğun oluşmasını sağlamıştır. Tasavvufta arş; Allah'ın tecelli mahalli, zatın hususiyeti anlamlarına gelmektedir (Uludağ, 2005, s. 44). Yunus Emre aşağıdaki beyitte bu yeryüzünü görüp aldandığını, henüz Cenab-ı Hakk'ın tecelli makâmına erişemediğini bildirir. Ulu kimselere seslenerek en mükemmel Bir'e ve yeryüzüne hizmet edenin kim olduğunu sorar:

Bu Ferş'i gördük aldanduk henüz 'Arş'a iremedük

Bu 'Arş'a Ferş'e iy hâce gör e ferrâş olan kimdür (30/4)

İslâmî düşüncede insanlar Allah'a muhtaçtırlar (Fâtır, 35/15). Bu sebeple Farsça yoksul anlamına gelen derviş kelimesi de tasavvuf yoluna giren süfi kelimesinin yerine kullanılmıştır. Kendini Allah'ın rızasına, Hakk'a yakın olmaya adayan derviş belli bir takım eğitimden

geçer. Bu eğitimlerin başında yeme, içme, uyuma ve konuşma gibi eylemler en aza indirilir. Yapılan bu eğitimle dervişin nefis terbiyesi yaparak kâmil insan olması murad edilir. Böylece dervişin sıkıntılara katlanarak amacına ulaşması için sabırlı olması gerekir (Yazıcı, 1994, s. 188). Yunus da dervişlerin aza indirdiği yeme, içme, uyuma ve konuşma eylemlerini onların dört yanında olması gereken dört ulu kapıya benzetir. Dervişin o kapılardan hangisinden bakarsa gecesinin gündüz olacağını söyler:

Dervîşün dört yanında dört ulu kapu gerek

Kancaru bakarısa gündüz ola gicesi (351/8)

Dervişlik nefis terbiyesi olmasının yanında toplumda ideal kişilik örnekleridir. Özellikle Anadolu'nun İslâm yurdu olmasında bu kişilerin emekleri çoktur (Yazıcı, 1994, s. 189). Yunus Emre aşağıdaki şiirlerinde dervişleri bir tükenmez öz şeklinde betimler. Halk ve ileri gelenler, kul ve sultanların bu özden alıp gelmesini ister. Dervişliğin yer ve gökten ulu bir lokma olduğunu bu heybetli lokmayı sindiren kişilerin derviş olmasını öğütler:

Dervîşler didükleri bir dükenmez kân olur

Hâs u 'âm kul u sultân bu kândan alan gelsün

Dervîşlik bir lokmadur yirile gökden ulu

Bu 'azâmet lokmayı yudup sinüren gelsün (239/2, 4)

Süfi hayat yaşayan Yunus Emre derviş olmak isteyen kişilere aşağıdaki beyitte nidâ sanatını uygulayarak ne yapmaları gerektiğini söyler. Tezâtle şerbetleri bırakıp zehir içilmesi gerektiğini bildirir:

Gel iy dervîşlik isteyen eydem sana n'itmek gerek

Şerbetleri elden koyup aguyı nûş itmek gerek (140/1)

Derviş olmanın reçetesini yazdığı gerek redifli diğer gazelinin beyitlerinde Yunus, Cenab-ı Hakk'ın rızasına erişmek için dünya ve ahiretten, türlü nimetlerden, kadın ve oğuldan ayrıca benlikten geçilmesi gerektiğini söyler, tekrar sanatını da uygular:

Dünyâ vü âhiretten niçe dürlü ni'metden

Dost yüzünü görmege kamudan geçer gerek

Dünyâ âhret ahvâli zen ü ferzend vebâli

Dilersen dost visâli varlıktan hazer gerek (135/16-17)

Tasavvufî görüşte iki nevi seyahat söz konusudur. Bunlardan biri nefsi temizlemek amacıyla İllâhî kudretin tezahürlerinden ibret almak için yeryüzünde yapılan seyahattir. Diğeri kalben melekût âleminde yapılan seyahattir. Bu seyahatte üzerine feyz gelen derviş gaybi müşahede eder (Uludağ, 2005, s. 316). Yunus Emre gafletle ömrünü geçiren kimselerin son can suyunu içtiğini oysa derviş sırrının arştan uçup gerçeğinin yeryüzünde olduğunu bildirir. Tasavvufî manada dervişlerin yaptığı yolculuğu anlatır:

Her kim gaflet içre geçer cânı zevâl suyn içer

Derviş sırrı 'Arş'dan uçar gerçeği yir yüzindedür (54/8)

Tasavvuf insanın kalben dünya metalarından arınarak kâmil insan olmasını sağlayan bir eğitim işidir. Bu eğitimle insan Allah'a yakınlaşmak, Vahdet makâmına erişmek ister. Çünkü dervişin vekili (Nisâ, 4/171; En'âm, 6/102) de en güzel dostu (Bakara, 2/107; Nisâ, 4/123; Tevbe, 9/74, 116; Fetih, 48/22) da Allah'tır. Bu sebeple derviş dostundan ayrı kalmaya dayanamaz. Yunus, eğer vuslata eriştinse bu dertle ayrılık nedir? Dostu yakın gördünse bu baktığın uzaklık nedir? sorularını tezatla sunar, istifham sanatını gerçekleştirir:

Ger vuslata irdünise bu derdile firâk nedür

Dostu yakın gördünise bu bakduğun irak nedür (37/1)

Aşağıdaki beyitte Yunus, her kişinin Dosta erişmek için bir iş tuttuğunu, âşığın gece gündüz her zaman, her soluk nefsiyle savaştığını dem kelimesine ihâm-ı tenâsüble anlatır:

Her bir kişi bir iş dutar ol dosta yakın olmağa

Gice gündüz nefsiyile her dem savaşdur 'âşıkun (146/6)

Allah'ın kendisinin vekili, en güzel dostu olduğu bilinci; insanı dünya hırs ve isteklerinden uzaklaştırır. Bu ruh halinde kişi bekâ âlemini bulmuş, geçici işlere yüz çevirmiş, güzel ahlâk sahibi olmuş demektir. Yunus Emre böyle düşünen insanları yiğit kişilere benzetir. Onların bu dünyada istenilenlere kalmadıklarını, kötü huy ve davranışlardan arındıklarını söyler:

Merdân-ı Hak bu dünyâda maksûdlara kalmadılar

Mülk-i bekâ bulmuş iken meyl-i fenâ kilmadılar (40/1)

Tasavvufî manada iki çeşit ölüm söz konusudur. Biri nefsin ölümü buna mevt-i iradî denilir. Nefsin maddî hazlara ve bedensel zevklere yönelten isteklerinin yok edilmesidir. Diğeri ruhun dostu Allah'a kavuşmasıdır (Uludağ, 2005, s. 247). Ruhun bedenden ayrılması ile gerçekleşen hakikî manada ölüm bir nevi ebedî doğuştur. Çünkü dünya hayatında Yüce Allah'a aşkla bağlanan âşık için ölüm; İlahî âlemden olmak, yaratıcısına kavuşmak, Allah'ın kendisine bahşettiği ruhun tekrar Allah'a dönmesidir. Yunus Emre ölmek endişesinin bırakılmasını öğütler. Âşığın ölmediğini, bâkî olduğunu, canın İlahîliğine vurgu yaparak anlatır. Ölümünden korkmanın yanlış olduğunu, âşığın ebedî yaşadığından dem vurarak anlatır:

Ko ölmek endişesin 'âşık ölmez bâkîdür

Ölmek senün nen ola çün cânun İlahîdür

Ölümünden ne korkarsın korkma ebedî varsın

Çün kim işe yararsın bu söz fâsid da'vidür (33/1-2)

Aşağıdaki beyitte maşuka erişinceye kadar bu aşk cefasını çektiğini söyleyen Yunus Emre dostunun derdinin devası olduğunu söyler, okuyucusuna ruh halinden bilgi verir:

Tartduk bu 'ışk cefâsın tâ irince ma'sûka

Zirâ ki ol dost benüm derdümün devâsıdır (64/2)

DÜNYANIN GEÇİCİLİĞİ

İslâm dini cansız iken dünyaya gelen insanın ölümlü (Bakara, 2/28) olduğunu, yeryüzünde her canlının fânîliğini (Rahmân, 55/26) bildirerek kişilerin yaşamlarında oto-kontrol yapmalarını ister. Bu ayetlerin yanında her canlının ölümü tadacağı, dünya hayatının geçiciliği beyan edilir (Âl-i İmrân, 3/185). Yunus Emre de ayetler doğrultusunda insanın ezeli varlık olmadığı gibi edebî de olmayacağını, günahkâr olup dünyada kimsenin bâkî kalmayacağını ifade eder, toplumu uyarır:

'İşkıla biliş cânlara ezel, ebed olmayısar

Güm-râh olup bu cihânda kimse bâkî kalmayısar (24/1)

Kur'ân-ı Kerîm'de nefis terbiyesi ve kişinin kendisini kontrol etmesi için her nefsin ölümü tadacağı, dünya hayatının geçiciliği, aldattıcılığı (Âl-i İmrân, 3/185) bildirilirken Allah'tan başkasına ibadet edilmemesi, yaratılanların Allah'a döndürüleceği de (Kasas, 28/70,

88) beyan edilir. İslâm'ın tevhit ilkesine uyup ibadetleri, yapılan tüm işleri Cenab-ı Hakk'ın rızasına erişmek amacıyla yapanlara da cennet nimetleri vaat edilir (Bakara, 2/25; Âl-i İmrân, 3/195; Tevbe, 9/21; Kehf, 18/31, 107; Hac, 22/56; Secde, 32/19; Sâd, 38/50; Burûc, 85/11). Yunus Emre, kapalı istiare yaparak dünya hayatını saraya teşbih eder. Onun bâki olmadığını öncesi ve sonunun Allah'a varacağını, dünyada ibadet etmeyenlerin ahiret evlerini unutmaları gerektiğini bildirir, insanları dünyanın geçiciliği hususunda uyarır:

Bâki degüldür bu sarây evvel-âhir anda varur

Bunda yarak itmeyenler ol evi unutsun dimiş (122/4)

Kur'an'da yukarıdaki ayetlerin yanında insanın ancak Allah'a ibadet etmesi (Zâriyât, 51/56) ve amelinin güzelliğini değerlendirmek üzere imtihan edilmek amacıyla yaratıldığı (Hûd, 11/7) bildirilir. Bunların yanında dünya hayatının geçici, aldatıcı olduğu altı ayette beyan edilir (Âl-i İmrân, 3/185; En'âm, 6/32; Yûnus, 10/24; Kehf, 18/45; Muhammed, 47/36; Hadîd, 57/20). Ayrıca dünya hayatının yararının ahirete göre az oluşuna dikkat çekilerek insan uyarılır (Tevbe, 9/38). Aşağıdaki beyitte Yunus bu kez dünya hayatını sıkıntı evine benzetmiştir. Hem onun bâki olmayıp fâniliğini söyler. Dünyalık nimetlere aldanmadan tez tövbe edilmesi gerektiğini anlatır:

Bu dünye kahır evidür hem bâki degül fânîdür

Aldanuban kalma buna tîz tevbeye gelmek gerek (137/2)

Kur'an'da dünya hayatının geçiciliğinin beyan edilmesinin yanında ebedî ahiret hayatı için azık toplanması ve azıkların en hayırlısının takva; Allah'ın emir ve yasaklarına uygun yaşamak olduğu bildirilir (Bakara, 2/197). Yunus, insanın fânî dünyadan geçip bâki mülke gideceğini söyler. Kulun dostu Allah'a armağan yükü ile gitmesinin emredildiğini bildirerek mezkûr ayeti anımsatır:

Fânî dünyeden geçerüz bâki mülkine göçerüz

Armağan gerekdür dosta yüklü yükin dutsun dimiş (122/3)

Kur'an dünya hayatında Allah'ın emir ve yasaklarına uyulmadığı takdirde insanların kıyamet gününde çekeceği sıkıntıları ayrıntılı bir şekilde beyan eder, bu hususta insanları uyarır. Beyan edilen ayetler neticesinde günahkârların yüzlerinin kararacağı yedi ayette zikredilerek konunun önemine dikkat çekilir (Âl-i İmrân, 3/106; Yunus, 10/26, 27; İnsân, 76/11; Abese, 80/40, 41; Gâşiyeye, 88/2). Yunus Emre bigi/gibi redifli gazelinde yukarıdaki ayetlere tedâî ile günahattan kara yüzünü hiç ağartmayacak insanın gözünü açıp fani

dünya hayatına göz kapamasını ister. Diğer beyitte de lokma yutmayacak gibi kısa sürede ecelin geleceğini, dünyanın baki sanılmaması gerektiğini onun fâniliğine dikkat çekerek dile getirir:

Behey miskîn aç gözünü bu fâniden yum gözünü

Günâhdan kara yüzünü hiç agartmayasın bigi

Behey miskîn gâfil olma dünyâ fânî bâkî sanma

Ecel yiticek agzundan lokman yutmayasın bigi (414/3-4)

Kur'ân-ı Kerîm insanları uyarmak adına kıyamet gününü dehşetli bir şekilde betimler. Sûra üflendikten (Kehf, 18/99) sonra ikinci kez tekrar sûra üfleneceği bununla tüm insanların yeniden dirilerek kalkacağı, ardından mahşerde herkesin toplanacağı (Tâ-hâ, 20/108) beyan edilir. O gün göğün erimiş maden, dağların renkli yün parçaları gibi parça parça olacağı bildirilir (Me'âric, 70/7-8). Yunus Emre dağ ve taşın düpdüz olacağı, gök ve yerin dürüleceği kıyamet gününde ecelin gelip başın kuruyacağı uzun yaşın tükeneneğini bildirerek ölüm gerçeğini ve kıyameti tekrar bizlere hatırlatır:

Ecel irer kurur baş tız dükenür uzun yaş

Düp düz olur tag utaş gök dürülür yir gider (35/5)

Aşağıdaki beyitte de Yunus yine dünya hayatının faniliğine dikkatleri çeker. Beytin ikinci mısraında bu kez ahiret hayatını varlık sarayına benzetir. Ebedî hayatı, âhietti bilmek gerektiğinden dem vurur:

Ne durur dünya çoklığı eşkere durur yokluğu

Varlık sarâyın hakikat âhietti bilmek gerek (137/3)

Kur'an hayatın çeşitli olumsuzluklarına karşı inananları rahatlatmak adına Allah'ın rızasını kazanıp cennete girmeyi hak eden kimselere ahiret hayatının ebedî oluşunu da bildirir (Bakara, 2/25). Yunus ahiretin bakî nimetlerinden mahrum kalmamak için şimdi fani hayattan geçilmesini, dinî emirlere itaat edilip ahiret nasibini almak gerektiğini dile getirir:

Gel imdi tur bu fâniden mahrûm kalmadın bâkiden

Tâ'at kılup bu dünyeden kullar nasîb almak gerek (137/4)

GÜZEL KONUŞMA

Kur'an insanlara hayatın her alanında olduğu gibi nasıl iletişimde bulunacağını da bildiren rehberdir. Nitekim kötülükle iyiliğin bir olmadığı, kötülüğe iyilikle karşı konulması gerektiği (Fussilet, 41/34) bildirilirken insanlar arasında güzel iletişimde bulunulması emredilir. Firavun'u doğru yola davet etmesi için görevlendirilen Hz. Musa ve Hz. Harun'a yumuşak sözle konuşmalarının emredilmesi de (Tâ-hâ, 20/44) bunun en güzel kanıtıdır. İslâm ışığında ideal insan modeli olan Yunus Emre de sözün gönlü mutlu ettiğini söyleyerek güzel sözün önemine dikkatleri çeker. Kişiyi küçük düşürenin de yüceltenin de söz olduğunu bildirir:

Söz var kılır gönüli şâd söz var kılır biliş yad

Eger horluk eger 'izzet her kişiye sözden gelür (42/2)

Kur'an'ı hayatının her alanında uygulayan adeta yaşayan *Kur'an* olan Hz. Peygamber de güzel, kalp kırmadan konuşmanın önemine dikkatleri çekerek "Ya hayır söyle ya sus." buyurmaktadır (Aclûnî, s. 1/581). *Yunus Divanı*'ndaki aşağıdaki beyit Hz. Peygamber'in bu hadisine çağrışında bulunur. Söylememenin / konuşmamanın uygunluğunun söylemenin hası olduğunu, konuşmanın uygunluğunun ise gönüllerin pası olduğunu tıbâk-ı selb sanatıyla ifade eder:

Söylememek harcı söylemegün hâsıdır

Söylemeklik harcı gönüllerün pâsıdır (29/1)

HAVF-RECÂ

Havf ve recâ; tasavvuf görüşünde kendisini Allah'a adamak isteyen dervişin ruh halini anlatan makamdır. Havf ile müminin elest bezminde Allah'a verdiği sözü dünya hayatında tam manasıyla yerine getirememekten, ahirette de Cenab-ı Hakk'ın cemaline vasil olamamaktan kaynaklanan Haşyetullâh; Allah korkusu kastedilmektedir. Bu ruh haline bürünen insan nefsânî duygularından arınır. Recâ ise kalpte Haşyetullâh ile beraber bulunması istenen duygudur. Allah'ın rahmetinden ümidin kesilmemesini emreden ayet (Zümer, 39/53) doğrultusunda müminin Cenab-ı Hakk'ın keremini, fazlını ummasıdır. Kalben havf duygularıyla temizlenen derviş *Kur'an*'da Allah'ın cemalini isteyen kullarına vaat edilen vaktin geleceğini bildiren ayet (Ankebût, 29/5) doğrultusunda ümit içinde yaşar (Kuşeyrî, 2019, s. 222).

Allah'ın rızasına talip örnek şahsiyet Yunus Emre aşağıdaki şirinde havf/korku ve recâ/ümit kelimelerini kullanarak tıbâk-ı icâbı

gerçekleştirir. Varlık yokluğa erene *havf* ve *recânın* ne olduğunu sorar, ruh halini anlatır:

Havf ü recâ nice gelür varlık yokluk birağana

İlm ü 'amel sığmaz anda ne terâzû ne hod sırat (17/7)

Aşağıdaki beyitte ise aşkın benliğini terk ettirdiğini, varlık defterini yıkayıp temizlediğini anlatan Yunus hayır ve şerri bırakanın *havf* ve *recâ* göstermeyeceğini ifade eder:

Beni benlikden kodı varlık defterin yudı

Havf u recâ göstermez hayr u şer elden koyan (264/7)

İNSANIN ACİZLİĞİ

İnsan, varlığı Yüce Allah'tan olması sebebiyle aciz varlıktır. Ancak Cenab-ı Hakk'ın kendisine verdiği akıl nimeti sayesinde sınırlı bilgiye ulaşabilir. Yunus Emre olur redifli gazelinde tezat sanatı ile acizliğini anlatırken inişli çıkışlı ruh halini de yansıtır. Bu husus modern zamanların roman tekniğinde kullanılan bilinç akımına da benzemektedir. Nitekim bilinç akımı; *bireyin duygu ve düşüncelerinin seri fakat düzensiz olarak şekillenen iç konuşma halinde verilmesidir*. (Tekin, 2002, s. 269).

Klasik Türk şiirinde özellikle mutasavvıf şairler varlığı ilk olması sebebiyle Cenab-ı Hakk'ı güzelliğin kaynağı olarak görürler. Âlemdaki mükemmellik ise Yüce Allah'ın güzelliğinden bir parça yansıtır. Dolayısıyla mutasavvıf şairler âlemden var olan her varlık ve nesnede Allah'ın izini bulurlar. Yunus gazelin ilk beytinde Allah'ın kendisine daha ha demeye fırsat kalmadan hayran kaldığı bir gönül verdiğini söyler. Beytin birinci mısraında Yüce Allah'ın varlığının gerçek olduğu manasında *Hak* ismi ile *ha* seslerinin aliterasyonu da ayrı bir incelik barındırmaktadır. Bu psikoloji ile bir zaman mutlu bir zaman ağlayan olduğunu anlatır. Ayrıca gazelin tamamında geçen *dem* ibaresini zaman anlamının dışında soluk, nefes anlamında da düşünmek mümkündür. Böylece Yunus Emre gazeldeki *dem* kelimesi ile ihâm-ı tenâsüb sanatını gerçekleştirir:

Hak bir gönül virdi bana hâ dîmedin hayrân olur

Bir dem gelür şâdî olur bir dem gelür giryân olur (49/1)

Yunus Emre bu beyitte de ruh halini yansıtır. Bir zaman kış gibi zemheri ayında hisseder. Bir zaman bağların yeşillik olduğu gibi içine müjde doğduğunu anlatır. Böylece Yunus yukarıda açıklanan *havf* ve *recâ* makamlarına ulaştığını da ifade etmektedir:

Bir dem sanasın kış gibi şol zemheri olmuş gibi

Bir dem beşâretten togar hoş bâgıla bostân olur (49/2)

Bir zaman bir sözü açıklayacak kadar konuşmadığını anlatan Yunus bir zaman dilinden inci döküp dertlilere derman olduğunu anlatır:

Bir dem gelür söyleyemez bir sözi şerh eyleyemez

Bir dem dilinden dür döker dertlilere dermân olur (49/3)

Beyitte geçen 'Arş; en büyük felek, yükseklik, üstünlük, bir yapının veya yerin yüksek kuşatıcısı, mülk ve hâkimiyet anlamlarına gelmektedir (Yazır, 2008, s. 204-210). Tasavvufî görüşte ise temel anlamına kinâye tecelli mahalli olup Allah'ın arşı demektir. Tasavvuf yoluna giren derviş bir çeşit iradeyle manevî heyecanı davet eder. O anda dervişin kalbine tesadüf eden olay onu kendinden geçirir. Daha sonra derviş yükselerek ulaştığı mertebede Cenab-ı Hakk ile hemhâl olur. Tasavvufta dervişin geçirdiği bu durumlar deniz ile ilişkilendirilir. Manevî heyecanı davet etme; sonsuz kudreti çağrıştıran denizi görme, kendinden geçme; gemiye binme ve yükselerek ulaşılan meritebe ise denize açılmaya teşbih edilir (Kuşeyrî, 2019, s. 156). Tasavvufî görüşe intikal eden bu hususu Yunus Emre aşağıdaki beytin birinci mısraında arşa çıktığını, manevî yükseldiğini anlatır. Devamında bir zaman toprağın altına indiğini söyler. Yunus bu durumunu da *Kur'an-ı Kerim*'den esinlenerek dile getirmiştir. Nitekim *Kur'an*'da Rahmân'ın arşa kurulduğunu bildiren ayetten sonra göklerde, yerde ve toprağın altında/*tahte's-serâ*/ bulunan her şeyin Cenab-ı Hakk'a ait olduğu beyan edilir (Tâ-hâ, 20/5-6):

Bir dem çıkar 'Arş üzere bir dem iner tahte's-serâ

Bir dem sanasın katredür bir dem taşar 'ummân olur (49/4)

Klasik Türk edebiyatı tarihte iz bırakmış kişileri, onların öne çıkan özelliklerini ve tarihî olayları ibarelerle verir, o kişilere veya olaylara telmihte bulunur. Beyitte zikredilen Câlinûs; Romalıların ilk çağlardaki Hipokrat ile birlikte bilinen hekimidir. Lokmân ise *Kur'an*'da bir sureye ad olan, ilim ve anlayış verildiği bildirilen (Lokmân, 31/12) salih bir kuldur (Zavotçu, 2013, s. 148, 454). Aşağıdaki şiirde Yunus bir zaman bilgisiz kalıp hiç nesne bilmediğini anlattıktan sonra bir zaman bilgilere dalıp Câlinûs ve Lokmân gibi olduğunu anlatır:

Bir dem cehâletde kalur hîç nesneyi bilmez olur

Bir dem talar hikmetlere Câlinûs u Lokmân olur (49/5)

Beyitte zikredilen Belkıs Sebe kraliçesi olup Hz. Süleyman tarafından gönderilen mektup ile dine davet edilen (Neml, 27/29), şehri yirmi yıl boyunca yöneten kadındır. Emrine rüzgâr verilen Hz. Süleyman (Sebe', 34/12), Belkıs'ı sarayına davet ettiği için onun inananlardan olması için kraliçenin tahtını sarayına getirir (Neml, 27/38-40). Hz. Süleyman'ın köşkünde kendi tahtını bulan Belkıs âlemlerin Rabbine iman eder (Neml, 27/44). Kendisine ilim ve rüzgârı yönetme gücü verilen Hz. Süleyman Belkıs'ın tahtını Yemen ülkesinden on bin km.'lik mesafedeki Filistin'deki sarayına adeta uçuş hızında/bir saniyeden önce getirir (Yazır, 2008, s. 32). Yunus Emre kendisinin bazen cin bazen peri olup viranelerde yaşadığını belirttiikten sonra bazen de Belkıs ile tüm mahlukâtın sultanı olduğunu dile getirir, ayetlere tedâide bulunur:

Bir dem dîv olur ya perî vîrâneler olur yiri

Bir dem uçar Belkıs'la sultân-ı ins ü cân olur (49/6)

Türk hükümdarlarına Han, Hakan denilmesi gibi Fagfûr da Çin hükümdarlarına verilen isimdir. Ayrıca eski bir inanışa göre İskender zamanında Hz. Nuh'un oğlu Yafes neslinden tüm Asya'yı idaresi altına alıp altmış iki yıl yöneten bir padişahın da adıdır. Bu sebeple klasik Türk edebiyatında Cemşid ü Hürşid, Cemşâh ve Alemşâh, Süheyl ü Nev-bahâr ve Şem ü Pervâne mesnevilerinde kadın kahramanların babası olan Fagfûr idareciliği ve olumlu kişiliği ile bilinen karakterdir (Zavotçu, 2013, s. 227). Bunun yanında beytin ilk mısramında zikredilen abâ ile Hz. Peygamber'in vefatından yaklaşık bir asır sonra şeriata bağlı kalmak isteyen kişilerce oluşturulan tasavvuf görüşünde sûf kelimesinden yün, abâ giyen anlamında sûfi; kendisini Yüce Allah'ın rızasına adayan, Cenab-ı Hakk'a karşı fakir hissedenden sûfilerin giydiği kıyafet anlatılmaktadır (Öngören, 2011, s. 119). Bu yola giren sûfilerin görüşlerinin temelinde kendilerini her bakımdan sınırsız zengin olan Allah'a (Fâtır, 35/15) karşı fakir, aciz hissetmeleri yatar. Yunus bazen fakir hissedip dervişlik âlâmeti olan abâ giydiğini, bazen de Fagfûr ve Hakan olduğunu bildirir:

Bir dem görür olmuş gedâ yalın tene geymiş 'abâ

Bir dem ganî himmet ile Fagfûr u hem Hakân olur (49/7)

Yunus Emre'nin ruh halini anlatan gazelin aşağıdaki iki beyti ise yukarıda açıklanan havf ve recâ bölümünü çağrıştırmaktadır. Dervişin günahlarını düşünerek umut ettiklerini elde edememekten kaynaklanan korkusu ile Allah'ın rahmetinin gazabını geçtiğini bildiren (Zümer, 39/53) ayet doğrultusunda kalbinde hissettiği güzellikleri ifade etmektedir. Nitekim beyitte geçen zühd, klasik Türk

şiiirinde zâhid, Allah'a karşı gelmekten sakıman takvâ sahibi kiişi anlamında sıklıkla geçen karakterdir (Zavotçu, 2013, s. 800). Rıdvân ise Allah'a itaat eden cennet ehlini cennete gireceği anda kapıda karşılayıp onlara *tertemiz oldunuz selâm olsun size ebedî kalmak üzere haydi girin* (Zümer, 39/73) diyeceği bildirilen meleğin adıdır. Böylece Yunus, bir zaman asi olup Hakk'ın zihnindekileri ortadan kaldırdığını, bir zaman kendine ibadete adanmış zâhidler ve imanının yoldaşı olduğunu anlatır. Ardından günahlarını düşündüğünde ceहनeme gideceğini bir zaman Hakk'ın rahmetini görüp cennette Rıdvân olacağını dile getirir:

Bir dem gelür 'âsî olur Hak zihnini yavı kılur

Bir dem gelür kim yoldaşı hem zühd ü hem îmân olur

Bir dem günâhın fikr ider tos-togru Tamu'ya gider

Bir dem görür Hak rahmetin Uçmaklar'a Rıdvân olur

(49/8-9)

Yunus Emre bu beytinde bir zaman mescitlere girip secde ettiğini bir zaman kiliseye girip İncil okuyan Hıristiyan din adamı olduğundan dem vurur:

Bir dem varur mescidlere yüzün sürer anda yire

Bir dem varur deyre girer İncil okur ruhbân olur (49/10)

Kaynağını *Kur'ân-ı Kerîm*'den alan klasik Türk şiiirinde Hz. Musa'nın Allah Teâlâ ile kırk gece Tur Dağı'nda görüşmesi (Bakara, 2/51; Nisâ, 4/153; A'râf, 7/48) telmih ve tenâsüb sanatları çerçevesinde zikredilen mucizesidir. Firavun ise Hz. İbrahim ve Hz. Musa zamanında yaşamış *Kur'an*'da adı verilmeyen, Allah'ı inkâr eden kraldır (Tâ-hâ, 20/43; Kasas, 28/4). Hâmân da onun veziridir (Kasas, 28/7-8). Yunus yukarıda açıklanan ayetlere telmihle Hz. Musa gibi Allah'a dua ettiğini anlattıktan sonra bazen kibirlenip Firavun'la Hâmân olduğunu dile getirir:

Bir dem gelür Mûsâ olur yüz bin münâcâtlar kılur

Bir dem girer kibr evine Firavn'ula Hâmân olur (49/11)

Klasik Türk şiiirinde mucizeleriyle geçen bir diğer peygamber ise Hz. İsa'dır. Hz. İsa'nın ölüleri dirilme mucizesi (Âl-i İmrân, 3/49) en çok zikredilen husustur. Hz. İsa gibi ölüleri diriltten Yunus bazen günahkârların başı olduğunu anlatır.

Bir dem gelür 'İsâ gibi ölmüşleri diri kılır

Bir dem gelür güm-râhlevin yolunda ser-gerdân olur (49/12)

Cebrail, inananlara şifa ve rahmet kaynağı olan *Kur'an*'ı (İsrâ, 17/82) Hz. Peygamber'e öğrettiği bildirilen melektir (Necm, 53/5-7). Ayetler neticesinde Yunus Cebrail gibi her tarafa rahmet saçtığını söyler. Bazen de günahkâr olup çaresiz oluşunu bildirir:

Bir dem döner Cebrâil'e rahmet saçar her mahfile

Bir dem gelür güm-râh olur miskîn Yûnus Hayrân olur (49/13)

Yunus Emre aşağıdaki beytinde sıralı tezat sanatı ile bazen şeytanla aşağılara inip kötülük düzenlediğini, bazen arş üzerine çıkıp düş olduğunu bazen de gezindiğini anlatır:

Gâh inem esfellere şeytânla şerler düzem

Geh çıkam 'Arş üstine seyrân olam cevân olam (201/7)

SAYGI-SEVGİ

Kur'an-ı Kerim'de inananların birbirinin kardeşi olduğu (Hucurât, 49/10) beyan edilir. İman kardeşliği, yakınlığını esas alan İslâm dininde kıyamet günü soyun önemi olmadığı (Mü'minûn, 23/101; Lokman, 31/33; Sebe', 34/54; Meâric, 70/10) vurgulanır. İnsan olmanın şuuruna erişebilmek adına kendini bilmeyen kişilerin dinden yüz çevirebileceği (Bakara, 2/130) böylece Allah'ı unutan Allah'ın da kendilerini unuttuğu kimselerden olunmaması gerektiği öğütlenir (Haşr, 59/19). Ayrıca *Kur'an*'ı yaşamının her alanında uygulayan Hz. Peygamber de "Kendini bilen kuşkusuz Rabbini de bilir." (Aclûnî, s. 2/309) hadisi ile kendini bilen insanın Allah'ın kudreti, ezeli ve ebedî oluşu karşısında acizliğini bilip diğer insanlardan farkının olmadığını bileceğini dolayısıyla ilim sahibi olduğunu anlatır. Ayetler ışığında şiiirlerinde yaratılanlara saygı duyulmasını vurgulayan Yunus Emre aşağıdaki beytinde insanları sevgi çemberinde toplar. Okuyucusuna adı kötüye çıkmış, ünlü, yönetici ve halkın bir olması gerektiğini, insanların özellikleriyle bilinmemesini öğütler. Bu durumu bilen kişileri ilim bilen kimseler olarak görür, onlara bir sayfa okumalarını söyler:

Bilmeyesin bed-nâm u nâm bir ola sana hâs u 'âm

Bildünise 'ilmi tamâm gel imdi okı bir varak (130/8)

İslâm insanlar arasında huzuru ve barışı tesis eden dindir. *Kur'an-ı Kerim*'de inanan erkek ve kadınların birbirinin dostu (Tevbe, 9/71)

hatta kardeşi (Hucurât, 49/10) oldukları beyan edilir. Bu ayetler doğrultusunda Hz. Peygamber de “Sizden biri, kendisi için istediğini Müslüman kardeşi için de istemedikçe gerçek anlamda iman etmiş olamaz.” (Buhârî, s. 7) buyurmuşlardır. İman ise İslâm’ın özüdür. Kişilerin dil ile ikrar ettiği tevhidin yaşam biçimine dönüşmesidir. Ayrıca iman insanın her işinde Yüce Allah’ın rızasını kazanmak amacıyla yapmasıdır. İnsanlara İslâm doğrultusunda sevgiyi mükemmel ifadelerle anlatan Yunus Emre, kendisine zehir sunan kişinin aşının bal ve şeker olmasını, bütün işlerinin kolaylıkla çözüme kavuşmasını isteyerek örnek şahsiyetini yansıtır:

Bana agu sunan kişi şehd ü şeker olsun aş

Gelsün kolay cümle işi eli irer olsun ana (13/2)

Ana/ona redifli gazelin devamında Yunus Emre önünde kuyu kazıp kötülüğünü isteyenlerin Allah’tan tahtlarının yükselmesini, arkasından taş atanlara güller saçılmasını niyaz eder:

Önümce kuyı kazanı Hak tahtın agdursun anı

Ardumca taşlar atanı güller nisâr olsun ana (13/3)

Yunus’un aşağıdaki beyti bizlere “Benim hakkımda ne dilersem Allah sana on mislini versin.” hadisini (Buhârî, s. 7) tedâî ettirmektedir. İslâm’ın özü olan iman inananların davranış ilkelerini kapsayan ahlâkî ilkeleri de bildirir. Nitekim Hz. Peygamber yukarıdaki hadisin yanında Müslümanın kendisi için istediğini mümin kardeşi için de istemedikçe gerçek imana ermeyeceğini (Komisyon, 2014, s. /57) ifade eder. Böylece Hz. Peygamber’in ahlâkî ilke ve iman arasında kurduğu bağ neticesinde insanlar arasında sevgi, toplumda ise huzur ve güven oluşur. İslâm’ın insanlar arası ilişkiye verdiği önem ile duygularını dile getiren Yunus Emre acısını isteyenin dünyada ağız tadıyla hareket etmesini, ölümünü isteyenlerin ise bin yıl ömürlerinin olmasını ister:

Acı dirligüm isteyen tatlu dirilsin dünyede

Kim ölümüm isterise bin yıl ‘ömür virsün ana (13/4)

SONUÇ

Tablo 1. Tezat Sanatı Çerçevesinde Ele Alınan Konu Dağılımları

Allah'ın Kudreti	24
Âşık	15
İnsanın Acizliği	13
Aşk	10
Dünyanın Geçiciliği	9
Saygı- Sevgi	4
Güzel Konuşma	2
Havf-Recâ	2

Tablo I'de görüldüğü üzere *Yunus Emre Divanı*'nı temel alınarak incelenen tezat sanatı ile Allah'ın kudreti en çok işlenen konudur. Bu konuyu Yunus'un hâlet-i rûhiyesini ifade eden âşık bölümü ve insanın acizliğinin anlatıldığı bölümler izlemektedir. *Divan*'da güzel konuşmanın önemi ve tasavvufî manada dervişlik makamı olan havf-recâ tezat sanatı çerçevesinde en az işlenen konular olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışma ile klasik Türk edebiyatında tezat sanatının karşıt ibarelerin isim, fiil ve harf türünden olmak üzere olumlu bir şekilde ifade edilişlerine göre icâb tıbâkı ve olumsuz şekilde ele alınışlarına göre de selb tıbâkı olarak iki biçimde incelendiği tespit edilmiştir.

Tablo 2. Tezat Sanatının Tenâsüb ve Telmihle Kullanımı

Tezat	Tenâsüb-Tezat	Telmih-Tezat
18	54	7

Tablo II'den anlaşılacağı gibi tezat dairesinde sekiz başlıkta toplanan bu konuların fazlasıyla tezat ile tenâsüb sanatı gerçekleştirilerek ifade edildiği gözlenmiştir. Bu durum bizlere tezat sanatı ile tenâsüb arasında sıkı bir ilişki olduğunu göstermektedir. *Yunus Emre Divanı*'nda tezat ile mezkûr sanatların yanında A'râf suresi 172. ve İhlâs suresi 4. ayetler lafzî iktibas sanatıyla gerçekleştirilmiştir. Bu sanatların yanında Yunus *Divanı*'nda tezat sanatı ile istifham ve nidâ sanatları da gerçekleştirilmiştir. Yüce Allah'ın ezeli ve ebediliği, gecenin ardından gündüzün gelişi, dünyanın geçiciliği ve insanlara farklı hayat bahşedildiğini bildiren pek çok ayetlere de tedâide bulunulmuştur. Ayrıca Yüce Allah'ın sadece

mümin kulunun kalbinde bulunduğunu bildiren kutsî hadis ile güzel konuşmanın öneminin bildirildiği hadis tedâî yoluyla bildirilen öğretiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Makalede ulaşılan bu bilgilerden hareketle Yunus Emre yaşadığı dönem itibarıyla ilhamını başkasından değil *Kur'an*'dan almış olması sebebiyle klasik Türk edebiyatı şairlerine önderlik etmiş bir mutasavvıftır.

Tezat sanatıyla ifade edilen konulardan âşkın ruh halinin anlatıldığı bölümdeki şiirler ile özellikle insanın acizliğinin ifade edildiği manzumelerin modern zamanların anlatı türü olan roman sanatına ait bilinç akımı tekniğine benzediği tespit edilmiştir. Tespit edilen bu şiirlerin mutasavvıf şairlerin bir hâlden diğerine geçerken hissettiği değişken ruh hallerini yansıtan manzumelerden oluştuğu saptanmıştır.

Kısaca belirtmek gerekirse arı bir Türkçe ile şiirler yazan, Anadolu'da insanları en zor dönemde İslâm'ın kardeşlik bayrağı altında tutan, manzumelerinin pek çoğu bestelenen Yunus Emre'nin şiirlerinde tezat sanatı ile verdiği mesajlar, her asırda geçerli olan evrensel dinî ve ahlâkî değerlerden oluşmaktadır.

Değerli bir sûfi ve hâce olan *Yunus Emre Divan*'ı öncelikle her edebî sanat dalında incelenmesi gereken bir eserdir. Bunun yanında mutasavvıf diğer şairlerin divanlarının incelenmesi neticesinde tezat sanatına benzeyen mukâbele/tekâbül sanatının gerçekleştiği manzumelerin tespit edilmesi klasik Türk edebiyatı alanına fayda sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed (ö.1162/1749). *Keşfu'l-Hafâ ve müzîlû'l-ilbas 'alâ mâ iştehere mine'l-ehâdis 'alâ elsineti'n-nâs* I-II. Mektebetü'l-İlmi'l-Hadis, thk. Yusuf b. Mahmud Elhac Ahmed, ts.
- Bolay, S. H. (1988). Âdem. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 1, s. 358-363). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail (ö. 256/869). *Sahihu'l-Buhârî*. Daru İbni Kesir (1. bs.). Dımaşk, 1423/2002.
- Çavuşoğlu, M. (1986). Divan şiiri, *Türk Dili Aylık Dergisi*, 4 (415), 7.
- Direkci, B. (2019). *Tâtînâme*. Konya: Palet Yayınları.
- Diriöz, M. (2018). *Nisyâna düşen gölge*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

- Diyanet İşleri Başkanlığı (2006). *Kur'ân-ı Kerîm meali* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2014). *Hadislerle İslâm ansiklopedisi* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Durmuş, İ. (2006). Mukabele. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 31, s. 101-102). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Durmuş, İ. (2011). Telmih. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 40, s. 407-408). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Durmuş, İ. (2012). Tezat. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 41, s. 58-60). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Eliaçık, M. (2013). Belâgat kitaplarında mürâ'ât-ı nazîr'in (tenâsüb) tarif ve tasnifi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4 (2), 198-205.
- Erdal, T. (2018). Türk ve dünya mitlerinde insanın yaratılışı ve toprak, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 1 (61), 113-126.
- Kartal, A. (2007). Türk edebiyatında belâgat çalışmaları ve “tezat” ve “telmih” sanatlarına eleştirel bir bakış. *Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (1), 413-428.
- Kuran hiç tükenmeyen hazine* (2002). İstanbul: İstanbul Yayınevi.
- Kuşeyri, A. (2019). *Tasavvuf ilmine dair Kuşeyri risâlesi*, (S. Uludağ, Çev.) İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Öngören, R. (2011). Tasavvuf. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 40, s. 119-126). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Paşa, A. C. (2017). *Belâgat-ı Osmâniye* (Karabey, T ve Atalay, M., Çev.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Razî, F. (2008). *Tefsîr-i kebîr mefâthu'l-gayb*, (Yıldırım, S., Kılıç, S., Cebeci, L., Doğru, C. S., Çev.). İstanbul: Huzur Yayınevi.
- Sarıkaya, M. (2012). Tezat Türk edebiyatı. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 41, s. 60). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tarlan, A. N. (2017). *Edebiyat meseleleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Taşkent, A. (2012). *Güzelin peşinde* (2. bs.). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Tatçı, M. (2014). *Divân-ı ilâhiyât*. Eskişehir: Eskişehir Valiliği.

- Tekin, M. (2002). *Roman sanatı I*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Topaloğlu, B. (2007). Rahmân. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 34, s. 415-417). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Uludağ, S. (2005). *Tasavvuf terimleri sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Yazıcı, T. (1994). Derviş. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 9, s. 188-190). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yazır, M. H. (2008). *Hak dîni Kur'ân dili*, İstanbul: Huzur Yayınevi.
- Yeniterzi, E. (1993). *Dîvan şiirinde na't*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Zavotçu, G. (2013). *Klasik Türk edebiyatı sözlüğü*, İstanbul: Kesit Yayınları.